

Łukasz Dubiński

Uniwersytet Szczeciński,
Wydział Prawa i Administracji
Szczecin, Polska
e-mail: drlukasz.dubinski@outlook.com

TERMIN WYKONANIA REKULTYWACJI GRUNTÓW (ANALIZA PRAWNA)

DEADLINE FOR LAND RECLAMATION (LEGAL ANALYSIS)

Słowa kluczowe: rekultywacja gruntów, termin, rozpoczęcie biegu, decyzja
Keywords: land reclamation, deadline, start of the run, decision

Streszczenie

Podstawowym celem rozważań było zweryfikowanie ugruntowanego w orzecznictwie oraz literaturze poglądu, zgodnie z którym mówić można wyłącznie o maksymalnym terminie na rekultywacji gruntów. Ponadto, przeprowadzone zostały rozważania w obszarze niepodejmowanego dotychczas w literaturze zagadnienia rozpoczęcia biegu wspomnianego terminu. Analizy zostały przeprowadzone z wykorzystaniem podstawowej metody badawczej w naukach prawnych, tj. metody dogmatyczno-prawnej. Przeprowadzone ustalenia pozwoliły na postawienie tezy, iż ugruntowane twierdzenia dotyczące terminu rekultywacji gruntów są błędne. Wbrew bowiem dominującemu stanowisku, nie można mówić o maksymalnym wymiarze czasowym na wykonanie rekultywacji gruntów. Zamiast tego przyjmować należy, iż długość wspomnianego terminu jest w pełni zależna od uznania właściwego organu. Konsekwentnie, dopiero w momencie uzyskania waloru ostateczności przez decyzję wyznaczającą termin wykonania rekultywacji można mówić o rozpoczęciu jego biegu.

Abstract

The main goal of the article was to verify the view, well-established in jurisprudence and literature, that there is only maximum time limit for land reclamation. In addition, considerations were made in the area of the issue of starting the above-mentioned period, which has not been discussed so far in the literature. The analyzes were carried out using the basic research method in legal sciences, i.e. the dogmatic and legal method. The findings made it possible to formulate a thesis that the well-established statements regarding the date of land reclamation are incorrect. Contrary to the prevailing position, there is no maximum time limit for land reclamation. Instead, it should be assumed that the length of the said period is entirely dependent on the discretion of the competent authority. Consequently, only when the decision setting the date of reclamation becomes final, it is possible to speak of the commencement of its course.

WSTĘP

Jednym z instrumentów służących ochronie środowiska jest tzw. rekultywacja gruntów¹ [Wyrok WSA, 2021]. Biologiczne znaczenie tego procesu² [Hutniczak, Borowski, Woźniak, 2019] przyczyniło się niewątpliwie do tego, że ustawodawca postanowił go kompleksowo uregulować, co aktualnie znajduje swoje odzwierciedlenie w treści postanowień ustawy z dnia 3 lutego 1995 r. o ochronie gruntów rolnych i leśnych (dalej Uogl)³ [Dz.U. z 2021]. Tak jak w przypadku każdego obowiązku, tak również gdy mowa jest o nakazie przeprowadzenia rekultywacji gruntów to prawidłowość jego wykonania jest oceniana nie tylko z perspektywy przedmiotowej ale także i terminowej. Na tle tego ostatniego aspektu obowiązku rekultywacyjnego zdaje się obowiązywać w doktrynie i orzecznictwie konsensus⁴, który można streścić w następujący sposób:

Rekultywacja gruntów powinna zakończyć się w terminie pięciu lat. Konsekwentnie, niedopuszczalne jest wydanie decyzji administracyjnej, która wyznaczałaby dłuższy okres wykonywania rekultywacji.

Podstawowym celem tej publikacji jest zweryfikowanie powyższych założeń. Ponadto, podjęte zostanie zagadnienie nierozpatrywane w dotychczasowych opracowaniach, czyli problematyka rozpoczęcia biegu terminu rekultywacji gruntów.

REKULTYWACJA GRUNTÓW

Pojęcie rekultywacji gruntów zdefiniowane zostało w art. 4 pkt 18 Uogl jako nadanie lub przywrócenie gruntom zdegradowanym albo zdewastowanym wartości użytkowych lub przyrodniczych przez właściwe ukształtowanie rzeźby terenu, poprawienie właściwości fizycznych i chemicznych, uregulowanie stosunków wodnych, odtworzenie gleb, umocnienie skarp oraz odbudowanie lub zbudowanie niezbędnych dróg. Na tle przywołanej definicji zwrócić uwagę należy na to, iż poszczególne działania stanowiące rekultywację gruntów opisane zostały za pomocą pojęć niedookreślonych⁵ [Dubiński, 2021]. Takie podejście ustawodawcy oznacza możliwość podejmowania niemal dowolnych działań o ile służą one nadaniu lub przywróceniu gruntom wartości użytkowych lub przyrodniczych⁶ [Dubiński, 2021]. W doktrynie przywołuje się przy tym stanowisko wyrażane w orzecznictwie, zgodnie z którym rekultywacja „nie może obejmować innych czynności, objętych regulacją innych postępowań”⁷ [Bieluk, Łobos-Kotowska, 2015]. Stąd, przykładowo „rekultywacja gruntu rolnego nie może polegać na nakazaniu rozbiórki obiektu budowlanego posadowionego na takim gruncie – to jest kompetencja organów nadzoru budowlanego, które w tej materii muszą wydać decyzję w odrębnym postępowaniu”⁸ [Bieluk, Łobos-Kotowska, 2015].

¹ Wyrok WSA w Łodzi z 21.05.2021 r., sygn. II SA/Łd 271/21, CBOSA:

„Wynikający z ustawy bezwzględny obowiązek rekultywacji, skonkretyzowany w decyzji administracyjnej, ma charakter publiczno-prawny i stanowi realizację zasady bezpieczeństwa ekologicznego i ochrony środowiska wynikającej z art. 74 ust. 1 i 2 Konstytucji RP”.

Zob. także J. Ciechanowicz-McLean, K. Wysokińska *Prawna ochrona gruntów rolnych i leśnych* [w:] *Administracja a środowisko. Prace dedykowane prof. zw. dr. hab. Markowi Górskiemu z okazji jubileuszu 45-lecia pracy naukowej.*, pod red. A. Barczak, P. Korzeniowski, Szczecin 2018, s. 157; E. Gonda-Soroczyńska, H. Kubicka, *Znaczenie rekultywacji i zagospodarowania gruntów w Polsce w kontekście ochrony środowiska*, „Infrastruktura i Ekologia Terenów Wiejskich” 2016, nr I/1, s. 163-175.

² Zob. A. Hutniczak, G. Borowski, G. Woźniak, *Pojęcie rekultywacji w naukach biologicznych wobec nowych wyzwań środowiskowych*, „Inżynieria Ekologiczna” 2019, nr 4, s. 14-20.

³ Tekst jedn. Dz.U. z 2021 r. poz. 1326 ze zm.; dalej cyt. Uogl.

⁴ W przypisach w dalszej części artykułu podane zostaną odpowiednie publikacje i orzeczenia.

⁵ Ł. Dubiński, *Rekultywacja w projekcie robót geologicznych*, „Prawne Problemy Górnictwa i Ochrony Środowiska” 2021, nr 2, s. 3.

⁶ Ibidem.

⁷ Chodzi tutaj Wyr. WSA w Gdańsku z 16.12.2009 r., II SA/GD 114/09, Legalis przywołany w J. Bieluk, D. Łobos-Kotowska, *Kom. art. 22 [w:] Ustawa o ochronie gruntów rolnych i leśnych. Komentarz*, J. Bieluk, D. Łobos-Kotowska, Warszawa 2015; <https://sip.legalis.pl/document-view.seam?documentId=mjxw62zogydkmjrgmytonzoobqxlrsqu2dsmjsgq4q#tabs-metrical-info> (dostęp 14.11.2021r)

⁸ Ibidem

Uzupełniając przedstawione uwagi definicyjne⁹ [Korzeniowski, 2012] wskazać należy, iż zgodnie z art. 20 ust. 1 Uogł, obowiązek przeprowadzania rekultywacji gruntów powstaje z mocy prawa¹⁰ [Dubiński, 2021]. Z treści przywołanego przepisu wynika również, iż jedyną przesłanką zmaterializowania się odpowiedzialności rekultywacyjnej jest spowodowanie albo utraty (zdeastowania) albo ograniczenia (zdegradowania) wartości użytkowej gruntów. Bez znaczenia pozostają więc takie okoliczności jak intencje sprawcy degradacji czy też tytuł prawny do zdeastowanego gruntu¹¹ [Dubiński, 2021].

W powyższym kontekście wspomnieć również należy o tym, iż faktu zmaterializowania się odpowiedzialności rekultywacyjnej nie należy utożsamiać z koniecznością rozpoczęcia prac zmierzających do usunięcia skutków zdeastowania albo zdegradowania gruntów. Podjęcie bowiem tych działań powinno zostać poprzedzone wydaniem decyzji administracyjnych, o których mowa w art. 22 Uogł¹² [Dubiński, 2021]. Chodzi tutaj o rozstrzygnięcia określające stopień ograniczenia lub utraty wartości użytkowej gruntów, przypisanie odpowiedzialności za obniżenie albo pozbawienie wartości użytkowej gruntów¹³ [Barczak, Kowalewska, 2015]. Z kolei, z perspektywy przedmiotu rozważań podjętych w tym opracowaniu, kluczowe znaczenie posiada oczywiście decyzja określająca kierunek i termin wykonania rekultywacji gruntów, o której jest mowa w art. 22 ust. 1 pkt 3 Uogł. Ze względu na umiejscowienie przywołanego przepisu (*argumentum a rubricum*) przyjąć należy, iż rozstrzygnięcie o terminie rekultywacji może zapaść dopiero po wydaniu wspomnianych wcześniej rozstrzygnięć, o których mowa odpowiednio w pkt 1 i 2 ust. 1 art. 22 Uogł¹⁴. Warto również zauważyć, iż ustawodawca w art. 22 ust. 1 pkt 3 Uogł nie określił przesłanek, jakimi ma się kierować organ wydający decyzję określającą termin rekultywacji, o czym szerzej w dalszej części rozważań.

(NIE-) JEDNOLITY CHARAKTER TERMINU REKULTYWACJI

Na wstępie zauważyć należy, iż wyłącznie w jednym przepisie Uogł mowa jest o konkretnym terminie rekultywacji¹⁵ [Dubiński, 2021]. Chodzi tutaj o art. 20 ust. 4 tej ustawy, zgodnie z którym rekultywację gruntów prowadzi się w miarę jak te grunty stają się zbędne całkowicie, częściowo lub na określony czas do prowadzenia działalności przemysłowej oraz kończy się w terminie do 5 lat od zaprzestania tej działalności. Przywołany przepis jest traktowany w doktrynie i w orzecznictwie jako podstawa do przyjęcia twierdzenia, iż rekultywacja gruntów powinna każdorazowo zostać ukończona nie później aniżeli w terminie pięciu lat¹⁶ [Zydel, 2019]. Zaprezentowane założenie nie jest uzasadniane w sposób szczegółowy. Wydaje się więc, iż podstawę do jego przyjęcia stanowi literalne odczytanie przytoczonego powyżej przepisu.

Mając na uwadze zaprezentowane powyżej twierdzenia zauważyć należy, że brzmienie przytoczonego art. 20 ust. 4 Uogł przepisu nie pozostawia wątpliwości co do tego, iż jego zastosowanie ogranicza się do przypadków, gdy utrata bądź obniżenie wartości użytkowej gruntów nastąpiły w wyniku pro-

⁹ Szerzej o sposobie rozumienia pojęcia rekultywacja gruntów zob. P. Korzeniowski, Cele i funkcje ochrony prawnej gruntów rolnych i leśnych, „Prawo i Środowisko” 2012, nr 3, s. 111–124.

¹⁰ Ł. Dubiński, op.cit., s. 4 z powołaniem się na D. Trzcńska, op.cit., s. 121.

¹¹ Ł. Dubiński, Land Remediation Obligation from an Entity-Based Perspective, TEKA Komisji Prawniczej PAN Oddział w Lublinie 2021, tom XIV, nr 1, s. 81 i przywołana tam literatura; Ł. Dubiński, Rekultywacja..., s. 4.

¹² Ł. Dubiński, Land ..., s. 79 i nast.

¹³ W doktrynie można spotkać się z poglądem, iż art. 22 ust. 1 Uogł stanowi o jednej decyzji administracyjnej. Natomiast, treści wymienione w tym przepisie stanowią obligatoryjne elementy przedmiotowego rozstrzygnięcia. A. Barczak, Zadania w zakresie ochrony powierzchni ziemi, [w:] Zadania samorządu terytorialnego w ochronie środowiska, A. Barczak, E. Kowalewska, Warszawa 2015, <https://sip.lex.pl/#/monograph/369368455/303112> (dostęp 25.11.2021 r.)

Nie wchodząc w szerszą polemikę z przywołanym powyżej poglądem warto jedynie odnotować, iż jego akceptacja oznaczałaby, iż w tej samej decyzji wskazać należy termin, w jakim ma być wykonana rekultywacja jak i stwierdzenie jej zakończenia. Wskazany absurd zdaje się przemawiać za odrzuceniem zaprezentowanego poglądu.

¹⁴ Chodzi tutaj odpowiednio o rozstrzygnięcia określające stopień ograniczenia lub utraty wartości użytkowej gruntów przypisanie odpowiedzialności za obniżenie albo pozbawienie wartości użytkowej gruntów.

¹⁵ Ł. Dubiński, Termin rekultywacji a termin przetwarzania odpadów (rzecz o problemie relacji między ustawami), [w:] Green Deal or green disorder? Selected issues (Zielony Ład czy zielony nieporządek? Wybrane zagadnienia), pod red. E. Radecka, F. Nawrot, Toruń 2021.

¹⁶ Zob. m.in. B. Zydel, Ochrona gruntów rolnych, Warszawa 2019, s. 46; H. Schwarz, Kilka tez o rekultywacji, „Surowce i Maszyny Budowlane” 2014, nr 4–5, s. 90–93; Wyrok WSA w Poznaniu z 10.10.2013 r. sygn. IV SA/Po 513/13, Legalis nr 790572.

wadzenia działalności przemysłowej, a nie np. wypadku drogowego. Przedstawiony wynik wykładni literalnej art. 20 ust. 4 Uogł znajduje również potwierdzenie w fakcie, iż w pozostałej części Uogł brak jest regulacji, która chociażby pośrednio przemawiała za przyjęciem odmiennej interpretacji.

W powyższym kontekście wspomnieć także należy o zasadzie stanowiącej, iż „obowiązek musi wynikać wprost z normy prawnej, gdyż obowiązku nie można domniemywać, a przepisów nakładających na obywateli obowiązków nie można interpretować rozszerzająco”¹⁷ [Wyrok WSA, 2014]. Patrząc z tej perspektywy, niedopuszczalne byłoby więc sugerowanie, iż art. 20 ust. 4 Uogł wyznacza granice czasowe dla wykonania rekultywacji przez osoby nieprowadzące działalności przemysłowej.

Zwrócić uwagę należy na sposób zdefiniowania pojęcia „działalność przemysłowa”. Otóż, zgodnie z art. 4 pkt 26 Uogł jest to działalność nierolnicza i nieleśna, powodująca utratę albo ograniczenie wartości użytkowej gruntów. Jak trafnie zauważa się w doktrynie przywołana definicja posiada szeroki charakter¹⁸ [Bieluk, Łobos-Kotowska, 2015], co z kolei pozwala stwierdzić, iż *de facto* dowolny zespół czynności mieści się w pojęciu „działalność przemysłowa”¹⁹ [Danecka, Radecki, 2021], o ile nie stanowią one działalności rolniczej²⁰ albo leśnej²¹. Nie jest więc tak, iż każda działalność prowadząca do zdegradowania albo zdewastowania gruntów stanowi „działalność przemysłową” w rozumieniu Uogł. Tak więc również i z perspektywy sposobu rozumienia tego pojęcia nie można wysnuć tezy o uniwersalnym charakterze terminu, o którym mowa w art. 20 ust. 4 Uogł.

PROBLEM RÓWNOŚCI WOBEC PRAWA

Tak jak wspomniano wcześniej, jednoznaczne brzmienie art. 20 ust. 4 Uogł przesądza o tym, iż przywołany przepis znajduje zastosowanie wyłącznie w przypadku takiej dewastacji albo degradacji gruntów, która stanowi rezultat prowadzenia działalności przemysłowej. Konsekwentnie więc stwierdzić należy, iż dla przypadków doprowadzenia do utraty albo obniżenia wartości gruntów w sposób inny aniżeli w wyniku prowadzenia działalności przemysłowej, brak jest ustawowego określenia terminu na wykonanie rekultywacji. Jednocześnie zwrócić uwagę należy na to, iż obowiązek rekultywacyjny powstaje na takich samych zasadach zarówno w przypadku „przemysłowych” jak „nieprzemysłowych” sprawców obniżenia albo utraty wartości użytkowej gruntów. Chodzi o to, iż wobec braku odmiennego postanowienia ustawodawcy w obu wspomnianych przypadkach mowa jest o klasycznej, administracyjnoprawnej²² [Staniszewska, 2017], a więc obiektywnej²³ [Kruk, 2013] odpowiedzialności. Innymi słowy, obowiązek rekultywacji będzie tak samo obciążał prowadzącego działalność przemysłową jak i osobę ją nieprowadzącą i to niezależnie od tego, czy czynności negatywnie odzia-

¹⁷ Wyrok WSA w Krakowie z 9 września 2014 r., sygn. III SA/Kr 612/14, Legalis nr 1119371.

¹⁸ J. Bieluk, D. Łobos-Kotowska, Kom. art. 4 [w:], Ustawa o ochronie gruntów rolnych i leśnych. Komentarz, J. Bieluk, D. Łobos-Kotowska, Warszawa 2015; <https://sip.legalis.pl/document-view.seam?documentId=mjxw62zogydkmjrgmytonzoo-bqxlrsqu2dsmjsgq4q> (dostęp 14.11.2021r.)

¹⁹ W doktrynie podkreśla się, iż „znaczenia związane z tymi pojęciami (zakładem przemysłowym i działalnością przemysłową) w komentowanej ustawie o ochronie gruntów rolnych i leśnych wyraźnie odbiegają nie tylko od ich znaczeń potocznych, lecz także przyjmowanych w innych ustawach”. D. Danecka, W. Radecki, Kom. art. 4, Ochrona gruntów rolnych i leśnych. Komentarz, Warszawa 2021, [w:] D. Danecka, W. Radecki, <https://sip.lex.pl/#/commentary/587671965/664756> (dostęp 14.11.2021 r.).

²⁰ Z racji nieobecności w treści Uogł definicji pojęcia działalności rolniczej dopuszczalne będzie sięgnięcie do innego aktu prawnego w celu ustalenia właściwego sposobu rozumienia tego pojęcia. I tak, zgodnie z art. 2 ust. 2 ustawy z 15.11.1984r. o podatku rolnym (t.j. Dz.U. z 2020 r. poz. 333 ze zm.) za działalność rolniczą uważa się produkcję roślinną i zwierzęcą, w tym również produkcję materiału siewnego, szkółkarskiego, hodowlanego oraz reprodukcyjnego, produkcję warzywniczą, roślin ozdobnych, grzybów uprawnych, sadownictwa, hodowlę i produkcję materiału zarodkowego zwierząt, ptactwa i owadów użytkowych, produkcję zwierzęcą typu przemysłowego fermowego oraz chów i hodowlę ryb.

²¹ Z racji nieobecności w treści Uogł definicji pojęcia działalności leśnej dopuszczalne będzie sięgnięcie do innego aktu prawnego w celu ustalenia właściwego sposobu rozumienia tego pojęcia. I tak, zgodnie z 1 ust. 3 ustawy z 30.10. 2002 r. o podatku leśnym (t.j. Dz.U. z 2019 r. poz. 888 ze zm.), za działalność właścicieli, posiadaczy lub zarządców lasów w zakresie urządzania, ochrony i zagospodarowania lasu, utrzymywania i powiększania zasobów i upraw leśnych, gospodarowania zwierzyną, pozyskiwania – z wyjątkiem skupu – drewna, żywicy, choinek, karpiny, kory, igliwia, zwierzyny oraz owoców runa leśnego, a także sprzedaż tych produktów w stanie nieprzerobionym.

²² Zob. L. Staniszewska, Administracyjne kary pieniężne. Studium z zakresu prawa administracyjnego i procesowego, Poznań 2017, s. 81 i nast.

²³ Zob. E. Kruk, Sankcja administracyjna, Lublin 2013, s. 109 i nast.

ływujące na grunt były planowane czy też one same lub ich skutki były niezamierzone bądź nieprzewidywalne (nastąpiły np. w wyniku wypadku albo nieprawidłowej obsługi urządzeń technicznych).

Na tle powyższego może pojawić się wątpliwość co do konstytucyjności zróżnicowania regulacji dotyczącej terminu na wykonanie rekultywacji. Chodziłoby tutaj o zasadę równości wobec prawa, o której mowa w art. 32 ustawy zasadniczej. Podkreśla się bowiem, iż „równość w stanowieniu prawa oznacza (...) obowiązek tworzenia przez władzę publiczną takich regulacji prawnych, które czynią zadość nakazowi jednakowego traktowania podmiotów znajdujących się w sytuacjach podobnych.”²⁴ [Borysiak, Bosek, 2016]. Z drugiej jednak strony powszechnie akceptowane jest stanowisko zgodnie z którym „zakaz wprowadzania zróżnicowań odnosi się do zróżnicowań o nieuzasadnionym (arbitralnym) charakterze”²⁵ [Garlicki, Zubik, 2016]. Można więc stwierdzić, iż „konstytucyjnie dopuszczalna jest sytuacja, w której zróżnicowanie nastąpi w obrębie grupy osób znajdujących się w takiej samej sytuacji”²⁶ [Tuleja, 2021]. W kontekście rekultywacji byłaby to sytuacja polegająca na zmaterializowaniu się odpowiedzialności za przyczynienie się do obniżenia albo utraty wartości użytkowej gruntów.

Mając powyższe na uwadze zauważyć należy, iż podjęcie działalności przemysłowej na danym obszarze wiąże się z reguły z koniecznością pozyskania akceptacji planowanej ingerencji w środowisko²⁷ [Płoszka, Kałuża, Robaszewska, Wach, 2021]. Ze względu na obszerność tego zagadnienia, całościowe przedstawienie szczegółowych uwag w przedmiotowym zakresie wykracza poza ramy tego opracowania. Na potrzeby prowadzonych rozważań wystarczające będzie jednak przedstawienie ogólnego twierdzenia, iż ustawodawca akceptuje jedynie określony zakres negatywnej ingerencji w środowisko, o ile jest on uzasadniony ochroną wartości konstytucyjnych takich jak np. swoboda działalności gospodarczej czy też prawo własności²⁸ [Korzeniowski, 2012]. Przy tym, dopuszczalność wywierania negatywnego wpływu na środowisko jest z reguły warunkowana ograniczeniami, które mogą przybierać charakter przedmiotowy bądź czasowy²⁹ [Korzeniowski, 2020]. W tym więc kontekście warto zwrócić uwagę na art. 20 ust. 3 Uogł, zgodnie z którym rekultywację i zagospodarowanie gruntów planuje się, projektuje i realizuje na wszystkich etapach działalności przemysłowej. Zestawiając przytoczony przepis z art. 20 ust. 4 Uogł można więc stwierdzić, iż na prowadzących działalność przemysłową spoczywa obowiązek takiego przygotowywania prac rekultywacyjnych, żeby zostały one zakończone w terminie pięciu lat od zaprzestania działalności skutkującej obniżeniem lub utratą wartości użytkowej gruntów. Tak samo można stwierdzić, iż ustawodawca czyni założenie, zgodnie z którym prowadzący działalność przemysłową mogą przyczynić się do degradacji albo zdewastowania gruntu w takim zakresie w jakim ich usunięcie nie powinno zajmować więcej aniżeli pięć lat.

Zaprezentowane powyżej spostrzeżenia zdają się więc przemawiać za tezą, iż odgórne wyznaczenie terminu na przeprowadzenie rekultywacji przez podmioty prowadzące działalność przemysłową jest uzasadnione koniecznością balansowania pomiędzy dwoma chronionymi konstytucyjnie wartościami

²⁴ W. Borysiak, L. Bosek, Kom. art. 32, [w:] M. Safjan, L. Bosek pod red., Konstytucja RP. Tom I. Komentarz do art. 1–86, Warszawa 2016 <https://sip.legalis.pl/document-view.seam?documentId=mjxw62zogizdkmjsha2tsmroobqxlrsqu4dsma&groupIndex=0&rowIndex=0#> (dostęp 17.11.2021r.).

²⁵ L. Garlicki, M. Zubik Kom. art. 32, [w:] L. Garlicki, M. Zubik pod red., Konstytucja Rzeczypospolitej Polskiej. Komentarz. Tom II, Warszawa 2016, [https://sip.lex.pl/#/commentary/587744242/541682/garlicki-leszek-red-zubik-marek-red-konstytucja-rzeczypospolitej-polskiej-komentarz-tom-ii-wyd-ii?keyword=zakaz%20wprowadzania%20zr%C3%B3j%C5%BCnicowanie%C5%84%20odnosi%20si%C4%99%20do%20zr%C3%B3j%C5%BCnicowa%C5%84%20o%20nieuzasadnionym%20\(arbitralnym\)%20charakterze&cm=STOP](https://sip.lex.pl/#/commentary/587744242/541682/garlicki-leszek-red-zubik-marek-red-konstytucja-rzeczypospolitej-polskiej-komentarz-tom-ii-wyd-ii?keyword=zakaz%20wprowadzania%20zr%C3%B3j%C5%BCnicowanie%C5%84%20odnosi%20si%C4%99%20do%20zr%C3%B3j%C5%BCnicowa%C5%84%20o%20nieuzasadnionym%20(arbitralnym)%20charakterze&cm=STOP) (dostęp 17.11.2021r.).

²⁶ P. Tuleja Kom. art. 32, [w:], Konstytucja Rzeczypospolitej Polskiej. Komentarz, wyd. II, pod red. P. Tuleja, LEX/el. 2021, https://sip.lex.pl/#/commentary/587806626/650689/tuleja-piotr-red-konstytucja-rzeczypospolitej-polskiej-komentarz-wyd-ii?keyword=konstytucyjnie%20dopuszczalna%20jest%20sytuacja,%20w%20kt%C3%B3rej%20zr%C3%B3j%C5%BCnicowanie%20nast%C4%85pi%20w%20obr%C4%99bie%20grupy%20os%C3%B3b%20znajduj%C4%85cych%20si%C4%99%20w%20takiej%20samej%20sytuacji&unitId=passage_1857 (dostęp 17.11.2021r.).

²⁷ Podstawowe w tym zakresie wydają się postanowienia ustawy z 3 października 2008 r. o udostępnianiu informacji o środowisku i jego ochronie, udziale społeczeństwa w ochronie środowiska oraz o ocenach oddziaływania na środowisko (tj. z 20 stycznia 2021 r.; Dz.U. z 2021 r. poz. 247 ze zm.), a w szczególności art. 59 i nast. tej ustawy Szerzej w tym zakresie M. Płoszka, D. Kałuża, R. Robaszewska, P. Wach, Decyzje środowiskowe, Warszawa 2015; A. Siwkowska, Decyzje środowiskowe. Opinie i uzgodnienia., Warszawa 2020.

²⁸ Zob. P. Korzeniowski, Instytucje prawne ochrony środowiska a proces inwestycyjnobudowlany: studium prawno-administracyjne, Warszawa 2012.

²⁹ Przykładowo właściwe organy mogą w oparciu o art. 181 ust. 1 z 27 kwietnia 2001 r. Prawo ochrony środowiska Dz.U.2021.1973 tj. z 2021.10.29 ze zm. wydawać tzw. pozwolenia emisyjne. Szerzej P. Korzeniowski, Pozwolenie emisyjne w prawie ochrony środowiska, Warszawa 2020.

mi, tj. swobodą działalności gospodarczej a ochroną środowiska. Nie wydają się więc, żeby art. 20 ust. 4 Uogl pozostawał w sprzeczności z art. 32 ustawy zasadniczej.

POCZĄTEK BIEGU TERMINU NA WYKONANIE REKULTYWACJI

Wobec braku odmiennego postanowienia ustawodawcy przyjąć należy, iż dla „nieprzemysłowych” sprawców zanieczyszczeń gruntów termin na przeprowadzenie rekultywacji rozpoczyna swój bieg w momencie uzyskania waloru ostateczności wspomianej na wstępie decyzji, o której mowa w art. 21 ust. 1 pkt 3 Uogl. Wątpliwości interpretacyjne mogą się z kolei pojawić w kontekście rozpoczęcia biegu terminu dla prowadzących działalność przemysłową. Otóż, odczytując literalnie art. 20 ust. 4 Uogl można byłoby stwierdzić, że rozpoczęcie biegu terminu na wykonanie rekultywacji następuje w momencie gdy zanieczyszczone grunty staną się zbędne dla prowadzenia działalności przemysłowej. Zatrzymując się na tym samym etapie wykładni przywołanego przepisu (tj. literalnej) dopuszczalne wydawałoby się również przyjęcie, iż zakończenie procesu rekultywacji powinno każdorazowo następować nie później niż w terminie pięciu lat od zaprzestania działalności przemysłowej. Dostrzec jednak należy następujące konsekwencje przedstawionego podejścia interpretacyjnego.

W pierwszej kolejności trzeba byłoby stwierdzić, iż zarówno długość jak i bieg terminu na wykonanie rekultywacji nie zależą od wspomianej decyzji organu, o której mowa w art. 22 ust. 1 pkt 3 Uogl. Pamiętając jednak o zakazie wykładni *per non est* nie można byłoby jednocześnie stwierdzić, iż wydawanie przywołanej decyzji jest bezprzedmiotowe. Przyjęcie bowiem takiego stanowiska wiązałoby się nieodzownie z akceptacją założenia, zgodnie z którym art. 22 ust. 1 pkt 3 Uogl byłby zbędny w części mówiącej o terminie rekultywacji³⁰ [Żurawik, 2021].

W związku z powyższym można byłoby zaproponować, żeby rozstrzygnięcie o terminie wykonania rekultywacji zostało uznane za ustalenie o charakterze deklaratoryjnym. Innymi słowy, funkcją omawianej decyzji miałyby być potwierdzenie wcześniejszego³¹ [Wiktorowska, 2005] rozpoczęcia biegu terminu na wykonanie rekultywacji jak i jego długości. W tym jednak kontekście przypomnieć należy, iż ta sama decyzja mówiąca o terminie powinna jednocześnie zawierać rozstrzygnięcie w przedmiocie kierunku rekultywacji³² [Danecka, Radecki, 2021]. Z kolei to ostatnie ustalenie niewątpliwie posiada charakter konstytutywny. Zauważyć bowiem należy, iż w ramach Uogl brak jest odpowiednika art. 20 ust. 4 tej ustawy, który można byłoby uznać za podstawę do określania z mocy prawa, jaki powinien być kierunek rekultywacji. Tym samym również przyjąć należy, iż wyznaczenie kierunku rekultywacji zostało pozostawione uznaniu właściwego organu.

Mając powyższe na uwadze trzeba byłoby stwierdzić, iż decyzja uregulowana w art. 22 ust. 1 pkt 3 Uogl posiada mieszany (deklaratoryjno-konstytutywny) charakter. W tym jednak kontekście przywołać należy tak ogólny, konstytucyjny postulat jasności prawa³³ [Duszka-Jakimko, Kozicka, 2018] jak i specyfikę założeń postępowania administracyjnego jako procedury zakładającej możliwie daleką ochronę adresata decyzji administracyjnych przed poniesieniem szkody z powodu nieznamośći prawa³⁴ [Kędzior, 2018]. Patrząc z tej perspektywy wątpliwe wydaje się, żeby ustawodawca zdecydował

³⁰ Zob. A. Żurawik, Wykładnia w prawie gospodarczym, Warszawa 2021, <https://sip.legalis.pl/document-full.seam?documentId=mjxw62zogi3damzwg4ytsnbogmxds#tabs-metrical-info> (dostęp 01.12.2021r.). Autor przywołał adekwatne jak się wydaje w przedmiotowym zakresie rozstrzygnięcie NSA z 22.9.2010 r., sygn. II FSK 836/09, Legalis nr 260713: „(...) nie można tak wyklądać prawa, aby pewne jego fragmenty okazały się normatywnie nieistotne”.

³¹ Zob. A. Wiktorowska, Rozstrzygnięcia w postępowaniu administracyjnym, [w:] M. Wierzbowski pod red. Postępowanie administracyjne – ogólne, podatkowe, egzekucyjne i przed sądami administracyjnymi, Warszawa 2005, s. 137–138.

³² Zob. D. Danecka, W. Radecki, Kom. art. 22, [w:], Ochrona gruntów rolnych i leśnych. Komentarz, pod red. D. Danecka, W. Radecki, Warszawa 2021, <https://sip.lex.pl/#/commentary/587671986/664778/danecka-daria-radecki-wojciech-ochrona-gruntow-rolnych-i-lesnych-komentarz-wyd-v?cm=URELATIONS> (dostęp 01.12.2021r.). Szerzej Szerzej o kierunkach rekultywacji zob. A. Ostrega, R. Uberman, Kierunki rekultywacji i zagospodarowania – sposób wyboru, klasyfikacja i przykłady, „Górnictwo i Geoinżynieria” 2010, r. 34, z. 4 s. 445–461; W. Naworyta Jeszcze raz krytycznie o kierunkach rekultywacji i ich wyborze, „Prace Naukowe Instytutu Górnictwa Politechniki Wrocławskiej Studia i Materiały” 2013, vol. 136, nr 43, s.141–155.

³³ Zob. H. Duszka-Jakimko, B. Kozicka, Jasność prawa a (nie)przejrzystość języka prawnego, „Przegląd Prawa Publicznego” 2018, nr 1, s. 9–20, <https://sip.lex.pl/#/publication/151328469/duszka-jakimko-hanna-kozicka-beata-jasnosc-prawa-a-nie-przejrzystosc-jezyka-prawnego?cm=URELATIONS> (dostęp 01.12.2021r.).

³⁴ A. Kędzior, Jawność i transparentność postępowania administracyjnego, „Przegląd Prawa Publicznego” 2018, nr 1, s. 40–54, <https://sip.lex.pl/#/publication/151328471/kedzior-aleksandra-jawnosc-i-transparentnosc-postepowania-administracyjnego?cm=URELATIONS> (dostęp 01.12.2021r.).

się na wprowadzenie do systemu prawnego decyzji, której wydanie wywołuje zarówno skutki *ex nunc* (konstytutywne ustalenie kierunku rekultywacji) jak i *ex tunc* (deklaratoryjne wskazanie terminu rekultywacji).

Warto również podkreślić, iż dopiero po wydaniu decyzji, o której mowa we wspomnianym już art. 22 ust. 1 pkt 3 Uogł, sprawca obniżenia wartości gruntu poznaje kierunek rekultywacji i dopiero wtedy możliwe się staje prawidłowe przeprowadzenie prac rekultywacyjnych. W rezultacie uznanie, iż przed zapadnięciem wspomnianego rozstrzygnięcia, swój bieg rozpoczął termin na realizację rekultywacji, stawiałoby sprawcę obniżenia wartości gruntu przed zadaniem niemożliwym do wykonania (tj. rozpoczęciem prac o nieznanym celu).

Przedstawione rozważania prowadzą więc do jednoznacznej konkluzji, zgodnie z którą interpretacja art. 20 ust. 4 Uogł nie może ograniczać się do analizy literalnej tego przepisu. W związku z tym proponuje się uznać, żeby użyte w przywołanej regulacji sformułowanie: „Rekultywację gruntów prowadzi się w miarę jak grunty te stają się zbędne” interpretować należy jako wyznaczenie przez ustawodawcę momentu, w którym powinno zostać wszczęte postępowanie w przedmiocie ustalenia terminu i kierunku rekultywacji. Natomiast, rozpoczęcie biegu terminu na wykonanie rekultywacji następuje w momencie, gdy decyzja wskazana w art. 22 ust. 1 pkt 3 Uogł stanie się ostateczna.

DŁUGOŚĆ TERMINU REKULTYWACJI

Na podstawie wcześniejszych rozważań stwierdzić należy, iż dla osób nieprowadzących działalności przemysłowej długość terminu na wykonanie rekultywacji jest w pełni zależna od uznania organu. Biorąc z kolei pod uwagę art. 20 ust. 4 Uogł można byłoby się zastanawiać nad przychyleniem się do dominującego poglądu, zgodnie z którym swoboda organu rozstrzygającego o terminie rekultywacji dla osób prowadzących działalność przemysłową jest ograniczona pięcioletnim terminem³⁵.

W związku z powyższym wskazać należy, iż nawet w przypadku postępowania zgodnego z art. 20 ust. 3 Uogł, tj. planowania, projektowania i realizowania działań rekultywacyjnych na wszystkich etapach działalności przemysłowej, finalnie może się okazać, iż okres pięciu lat nie będzie wystarczająco długi, żeby nadać albo przywrócić wartość użytkową gruntów. Warto więc w tym kontekście zwrócić uwagę na konsekwencje zaprezentowanego powyżej stanowiska, zgodnie z którym mówić należy o maksymalnym charakterze przywołanego pięcioletniego terminu³⁶ [Wyrok WSA, 2020]. Otóż, akceptacja tego poglądu powodowałaby, iż organ nie mógłby wyznaczyć dłuższego okresu na wykonanie rekultywacji nawet jeżeli ze zgromadzonego materiału dowodowego wynikałoby, iż dotrzymanie pięcioletniego terminu jest faktycznie niemożliwe. Innymi słowy, trzeba byłoby uznać, iż w toku postępowania administracyjnego dotyczącego wyznaczania terminu rekultywacji co najmniej częściowo odstępuje się od reguły wydawania rozstrzygnięć z poszanowaniem zasady prawdy obiektywnej³⁷ [Jędrzejczak, 2021]. Tym samym również, obiektywnie niecelowe stawałoby się podejmowanie przynajmniej części czynności dowodowych. Chodzi tutaj o działania procesowe, na podstawie których można byłoby ustalić, iż prowadzenie rekultywacji nie może zakończyć się w okresie pięciu lat. Niewątpliwie więc w zaprezentowanym ujęciu uwidacznia się absurd na poziomie proceduralnym. W tym kontekście podkreślić również należy, iż wyznaczanie terminów niemożliwych do dotrzymania potraktować należy jako naruszenie zasady *impossibilia nulla obligatio est*.

W ramach omawianego zagadnienia przywołać również należy promowany w doktrynie oraz orzecznictwie pogląd, zgodnie z którym sankcją za niedotrzymanie terminu na wykonanie rekultywa-

³⁵ Zaznaczyć należy, iż zasadniczo wyróżnienie terminu na wykonanie rekultywacji przez osoby prowadzące działalność przemysłową stanowi autorską koncepcję interpretacji postanowień Uogł. W doktrynie i w orzecznictwie z reguły mówi się po prostu o terminie rekultywacji gruntów. Z kolei dominujący pogląd na termin rekultywacji zdaje się najlepiej obrazować teza z wyroku Wyrok WSA w Gdańsku z 27.11.2018r., sygn. II SA/Gd 478/18, CBOSA: „skoro w przepisie prawa materialnego wskazany został termin 5 lat po zakończeniu działalności rekultywacyjnej to nie jest możliwe wydłużanie tego terminu w drodze decyzji administracyjnej.”

³⁶ Zob. Wyrok WSA we Wrocławiu z 3 marca 2020 r., sygn. II SA/Wr 808/19, Legalis nr 2307974.

³⁷ Zob. M. Jędrzejczak Władza dyskrecyjna organów administracji publicznej, Warszawa 2021, <https://sip.legalis.pl/document-full.seam?documentId=mjxw62zogi3damzgy2dcmrogixdolrr#tabs-metrical-info> (dostęp 01.12.2021r.)

cji jest obowiązek ponoszenia tzw. opłat podwyższonych³⁸ [Bieluk, Łobos-Kotowska, 2015]. W związku z tym zwrócić uwagę należy na brzmienie przepisu mówiącego o tej „sankcji”. Otóż, stosownie do art. 28 ust. 3 Uogl, w razie niezakończenia rekultywacji gruntów zdewastowanych w okresie, o którym mowa w art. 20 ust. 4, stosuje się opłatę roczną podwyższoną o 200% od dnia, w którym rekultywacja gruntów powinna zostać zakończona. Z treści przywołanej regulacji wynika, iż nie stanowi ona o przekroczeniu terminu wyznaczonego we właściwej decyzji administracyjnej, a o naruszeniu terminu wskazanego w treści konkretnego przepisu prawnego. W konsekwencji, nawet ewentualne nałożenie obowiązku prowadzenia rekultywacji w okresie dłuższym niż pięć lat nie zwalnia z konieczności ponoszenia przywołanych opłat podwyższonych. Można więc powiedzieć, iż ustawodawca sygnalizuje w przywołanym powyżej przepisie odrębność znaczenia normatywnego terminu wskazanego w art. 20 ust. 4 Uogl od tego, który jest wyznaczany w drodze decyzji administracyjnej. Wydaje się więc, iż jest to kolejny argument przemawiający za tym, iż organ rozstrzygający o terminie rekultywacji nie jest związany art. 20 ust. 4 Uogl.

WNIOSKI

Przeprowadzone rozważania dają podstawę dla postawienia wniosku, iż ugruntowane w doktrynie i orzecznictwie twierdzenia dotyczące terminu rekultywacji opierają się na powierzchniowej analizie postanowień Uogl. O ich słabości stanowi przede wszystkim to, iż *de facto* ograniczają się do jednego przepisu, tj. art. 20 ust. 4 Uogl. Przy tym, sposób odczytania tego przepisu nie jest zgodny z jego literalnym brzmieniem.

Zaznaczyć należy, iż ustalona słabość interpretacji postanowień Uogl nie jest konsekwencją wadliwego skonstruowania przepisów tego aktu prawnego. Wbrew przeciwnie, regulacje przywołanej ustawy nie budzą wątpliwości w zakresie w jakim odnoszą się do terminu na wykonanie rekultywację gruntów. Można bowiem z przekonaniem stwierdzić, iż zarówno z oglądu postanowień Uogl jak i ze względu na regulacje dowodowe KPA wyłączną kompetencję do określenia przedmiotowego terminu posiada organ wydający decyzję, o której mowa w art. 22 ust. 1 pkt 3 Uogl.

Natomiast, funkcją pięcioletniego terminu rekultywacji jest określenie okresu, po którego upływie konieczne będzie ponoszenie wspomnianych w artykule tzw. opłat podwyższonych. Innymi słowy, ustawodawca chce za pośrednictwem instrumentu finansowego skłaniać osoby prowadzące działalność przemysłową do tego, żeby ukończyły rekultywację w terminie pięciu lat. Natomiast, nie jest to w żaden sposób maksymalny termin na wykonanie rekultywacji.

Długość wspomnianego terminu jest za to w pełni zależna od rozstrzygnięcia właściwego organu. Konsekwentnie, dopiero w momencie uzyskanie waloru ostateczności przez decyzję wyznaczającą termin wykonania rekultywacji gruntów można mówić o rozpoczęciu jego biegu.

BIBLIOGRAFIA

Barczak A., 2015: *Zadania w zakresie ochrony powierzchni ziemi*, [w:] *Zadania samorządu terytorialnego w ochronie środowiska*, A. Barczak, E. Kowalewska, Warszawa.

Bieluk J., Łobos-Kotowska D., 2015a: *Kom. art. 4* [w:] *Ustawa o ochronie gruntów rolnych i leśnych. Komentarz*, J. Bieluk, D. Łobos-Kotowska, Warszawa.

Bieluk J., Łobos-Kotowska D., 2015b: *Kom. art. 22* [w:] *Ustawa o ochronie gruntów rolnych i leśnych. Komentarz*, J. Bieluk, D. Łobos-Kotowska, Warszawa.

Bieluk J., Łobos-Kotowska D., 2015c: *Kom. art. 28*, [w:], *Ustawa o ochronie gruntów rolnych i leśnych. Komentarz*, J. Bieluk, D. Łobos-Kotowska, Warszawa 2015.

Borysiak W., Bosek L., 2016: *Kom. art. 32*, [w:] *Konstytucja RP. Tom I. Komentarz do art. 1–86*, pod red. M. Safjan, L. Bosek, Warszawa.

³⁸ Zob. J. Bieluk, D. Łobos-Kotowska, *Kom. art. 28*, [w:] *Ustawa o ochronie gruntów rolnych i leśnych. Komentarz*, J. Bieluk, D. Łobos-Kotowska, Warszawa 2015, <https://sip.legalis.pl/document-view.seam?documentId=mjxw62zogiydkmjrgmytonzo-obqxalrsgu2dsmjuhe2a#tabs-metrical-info> (dostęp 01.12.2021r.).

Ciechanowicz-McLean J., Wysokińska K., 2018: *Prawna ochrona gruntów rolnych i leśnych* [w:] *Administracja a środowisko. Prace dedykowane prof. zw. dr. hab. Markowi Górskiemu z okazji jubileuszu 45-lecia pracy naukowej.*, pod red. A. Barczak, P. Korzeniowski, Szczecin.

Czech E.K., 2014: *Obowiązki rekultywacji i remediacji powierzchni ziemi jako obowiązki wynikające z mocy samego prawa – ocena istniejących i proponowanych rozwiązań prawnych*, [w:] *Prawne aspekty gospodarowania zasobami środowiska. Oddziaływanie na zasoby środowiska*, pod red. B. Rakoczy, M. Szalewska, K. Karpus, Toruń.

Danecka D., Radecki W., 2021a: *Kom. art. 4*, [w:] *Ochrona gruntów rolnych i leśnych. Komentarz*, pod red. D. Danecka, W. Radecki, Warszawa.

Danecka D., Radecki W., 2021b: *Kom. art. 22*, [w:] *Ochrona gruntów rolnych i leśnych. Komentarz*, pod red. D. Danecka, W. Radecki, Warszawa.

Dubiński Ł., 2021a: *Land Remediation Obligation from an Entity-Based Perspective*, „TEKA Komisji Prawniczej PAN Oddział w Lublinie”, tom XIV, nr 1.

Dubiński Ł., 2021b: *Rekultywacja w projekcie robót geologicznych*, „Prawne Problemy Górnictwa i Ochrony Środowiska”, nr 2.

Dubiński Ł., 2021c: *Termin rekultywacji a termin przetwarzania odpadów (rzecz o problemie relacji między ustawami)*, [w:] *Green Deal or green disorder? Selected issues (Zielony Ład czy zielony nieporządek? Wybrane zagadnienia)*, pod red. E. Radecka, F. Nawrot, Toruń.

Duszka-Jakimko H., Kozicka B., 2018: *Jasność prawa a (nie)przejrzystość języka prawnego*, „Przegląd Prawa Publicznego”, nr 1.

Garlicki L., Zubik M., 2016: *Kom. art. 32*, [w:], *Konstytucja Rzeczypospolitej Polskiej. Komentarz. Tom II*, pod red. L. Garlicki, M. Zubik, Warszawa.

Gonda-Soroczyńska E., Kubicka H., 2016: *Znaczenie rekultywacji i zagospodarowania gruntów w Polsce w kontekście ochrony środowiska*, „Infrastruktura i Ekologia Terenów Wiejskich”, nr I/1.

Hutniczak A., Borowski G., Woźniak G., 2019: *Pojęcie rekultywacji w naukach biologicznych wobec nowych wyzwań środowiskowych*, „Inżynieria Ekologiczna”, nr 4.

Jędrzejczak M., 2021: *Władza dyskrecjonalna organów administracji publicznej*, Warszawa.

Kędzior A., 2018: *Jawność i transparentność postępowania administracyjnego*, „Przegląd Prawa Publicznego”, nr 1

Korzeniowski P., 2012a: *Cele i funkcje ochrony prawnej gruntów rolnych i leśnych*, „Prawo i Środowisko”, nr 3.

Korzeniowski P., 2012b: *Instytucje prawne ochrony środowiska a proces inwestycyjnobudowlany: studium prawnoadministracyjne*, Warszawa.

Korzeniowski P., 2020: *Pozwolenie emisyjne w prawie ochrony środowiska*, Warszawa 2020.

Kruk E., 2013: *Sankcja administracyjna*, Lublin.

Naworyta W., 2013: *Jeszcze raz krytycznie o kierunkach rekultywacji i ich wyborze*, „Prace Naukowe Instytutu Górnictwa Politechniki Wrocławskiej Studia i Materiały”, vol. 136, nr 43.

Ostręga A., Uberman R., 2010: *Kierunki rekultywacji i zagospodarowania - sposób wyboru, klasyfikacja i przykłady*, „Górnictwo i Geoinżynieria”, r. 34, z. 4.

Płozka M., Kałuża D., Robaszewska R., Wach P., 2015: *Decyzje środowiskowe*, Warszawa.

Schwarz H., 2014: *Kilka tez o rekultywacji*, „Surowce i Maszyny Budowlane”, nr 4-5.

Siwkowska A., 2020: *Decyzje środowiskowe. Opinie i uzgodnienia*, Warszawa.

Staniszewska L., 2017: *Administracyjne kary pieniężne. Studium z zakresu prawa administracyjnego i procesowego*, Poznań.

Trzcińska D., 2014: *Szkoda w środowisku zaistniała przed wejściem w życie ustawy z 13 kwietnia 2007 r. o zapobieganiu szkodom w środowisku i ich naprawie* [w:] *Prawne aspekty gospodarowania zasobami środowiska. Oddziaływanie na zasoby środowiska*, pod red. B. Rakoczy, M. Szalewska, K. Karpus., Toruń.

Tuleja P., 2021: *Kom. art. 32*, [w:] *Konstytucja Rzeczypospolitej Polskiej. Komentarz*, wyd. II, pod red. P. Tuleja, LEX/el 2021.

Wiktorowska A., 2005: *Rozstrzygnięcia w postępowaniu administracyjnym*, [w:] *Postępowanie administracyjne – ogólne, podatkowe, egzekucyjne i przed sądami administracyjnymi*, pod red. M. Wierzbowski, Warszawa.

Zydel B., 2019: *Ochrona gruntów rolnych*, Warszawa.

Żurawik A., 2021: *Wykładnia w prawie gospodarczym*, Warszawa.

Orzecznictwo

Wyrok NSA z 22.9.2010 r., sygn. II FSK 836/09, Legalis nr 260713.

Wyrok WSA w Gdańsku z 16.12.2009 r., II SA/GD 114/09.

Wyrok WSA w Gdańsku z 27.11.2018r., sygn. II SA/Gd 478/18, CBOSA.

Wyrok WSA w Krakowie z 9.9.2014 r., sygn. III SA/Kr 612/14, Legalis nr 1119371.

Wyrok WSA w Łodzi z 21.5.2021 r., sygn. II SA/Łd 271/21.

Wyrok WSA w Poznaniu z 10.10.2013 r. sygn. IV SA/Po 513/13, Legalis nr 790572.

Wyrok WSA we Wrocławiu z 3.3.2020 r., sygn. II SA/Wr 808/19, Legalis nr 2307974.